

Βιογραφική ανάλυση στην εκπαιδευτική έρευνα: Τεχνικές ανάδυσης της μικρο-ιστορίας της εκπαιδευτικής πολιτικής

Ευαγγελία Καλλεράντε
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Περίληψη. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζουμε το θεωρητικό μοντέλο της βιογραφικής ανάλυσης με έμφαση στην τεχνική του λόγου στην εκτύλιξη γεγονότων και καταστάσεων που σχετίζονται με την καθημερινότητα των εκπαιδευτικών. Επικεντρωνόμαστε στην μετ-ερμηνεία των υποκειμένων-εκπαιδευτικών, ως χρηστών της εκπαιδευτικής νομοθεσίας και διαμεσολαβητών ανάμεσα στο Υπουργείο και στην εκάστοτε κυβέρνηση-που σχηματοποιούν και νομοθετούν αρχές και θέσεις για τη λειτουργία του σχολείου-και στην εκπαιδευτική κοινότητα και ευρύτερα την κοινωνία, που γίνεται αποδέκτης μιας προσδιορισμένης εκπαιδευτικής πολιτικής. Στη βιογραφική ανάλυση αξιοποιείται ο λόγος των υποκειμένων-εκπαιδευτικών, οι οποίοι μέσα από την ροή των αναμνήσεων εννοιολογούν και νοηματοδοτούν ρητές ή υπόρητες στιγμές της εκπαιδευτικής τους σταδιοδρομίας που είναι ταυτόχρονα αποτύπωση της μικρο-ιστορίας της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ο λόγος των υποκειμένων-εκπαιδευτικών μετ-ερμηνεύει πολιτικά δρώμενα, πολιτισμικά γεγονότα, εκπαιδευτικές καταστάσεις, αναδεικνύοντας την ίδια τη δυναμική της εκπαιδευτικής πολιτικής. Στ άρθρο μας συνδυαστικά παρουσιάζεται ο προφορικός λόγος των υποκειμένων-εκπαιδευτικών με τον κειμενικό τους λόγο σε προσωπικές σημειώσεις, ώστε η αφήγηση για γεγονότα του παρελθόντος να συγκριθεί με κειμενικές αναλύσεις τους στη διάρκεια εξέλιξης των εκπαιδευτικών γεγονότων. Με τη σύνθετη παρουσίασή τους τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας, σε συμπυκνωμένο χρόνο και χώρο διαμορφώνουν - με λειτουργικό αναστοχασμό που αναδομείται με θυμικούς όρους και έλλογη επεξεργασία- την παράλληλη βιο-εξέλιξή τους, σε μια διαδραστική αφήγηση. Η αφήγηση και ο κειμενικός λόγος που αποτυπώνει τα προσωπικά βιώματα των υποκειμένων-εκπαιδευτικών συνεξετάζεται με αρχειακό υλικό των προς διερεύνηση περιόδων, ώστε τελικά να προσδιοριστεί η δομή και το περιεχόμενο της μικρο-ιστορίας της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Λέξεις κλειδιά: Βιογραφική ανάλυση, κειμενικός λόγος, κοινωνικά υποκείμενα, εκπαιδευτική πολιτική

Summary. This article presents the theoretical model of biographical analysis with an emphasis on the discourse technique applied to successive stages and situations in educators-subjects' daily experiences. Educators' discourse media reflective of subjective orientations are analyzed as to the structure through which political and educational processes are channelled. Discourse analysis aids in locating key elements around which an educator's identity and school-educational realities take shape. Competing and conflicting causes highlighting divisions of educators teaming up in different

educational domains of interest are recorded. The paper focuses on a meta-analysis of the subject-educators as users of educational legislation and as mediators among the Ministry of Education and government (who formulates policy and legislates on the operation of schools), the educational community, and broader society which is the receptor of a specific educational policy. Educational policy is expressed by concentration on pivotal educational moments arising from legislatively expressed political discourse and then converted into educational practice in the school environment. Educational policy, as discourse, intervenes, clarifies meanings drawing on policy, the economy and culture at large, and analyzes, synthesizes and influences lawmaking by means of discourse. Biographical analysis utilizes the educators- subjects' discourse analysis, which defines and signifies express and implied educational career experiences of educational policy micro-history. The educators- subjects' discourse retrospectively interprets political activity, cultural events, educational stages, bringing to surface the dynamics of educational policy itself. Their discourse, as a language complex serves as building stock for working conditions, educational expectations and their own relationship with the educational environment through a momentum of successive phases. The discourse order as analysis of educational term analysis highlights structural limitations, as well as development or intervention potentialities by individuals to the educational model. This paper presents both the discourse of the educators-subjects and their written words in personal notes so that narratives of the past can be compared with analyses written while educational events were taking place. The educators-subjects' use of pictorial context resulted in a visual record of the educational milieu, so that interrelations, identities, and situations evolving in it may be crystallized. In condensed time and space, members of the educational community provide a complex presentation their own evolution in an interactive, transcending narrative that uses effective recollection and a logical process permeated by emotional nuances. The narrative and the written word that reflect educators-subjects' personal experiences are checked against existent files for period research so that the micro-history of educational policy may be defined as to structure and content. Biographical analysis is based on linguistics textual discourse which reproduce social political and cultural processes. Discourse is reformulated in consolidated language evolving in a dynamic educational milieu. Text analysis interprets ideological positions and theorizes on educational practices and educational policy itself. Special weight ought to be given to the interpretation by educators-subjects who reproduce social relationships and political conditions by means of their discourse practices.

Keywords: biographical analysis, social subjects, textual discourse educational policy

Εισαγωγή

Στην εργασία μας επικεντρωνόμαστε στη δυναμική της βιογραφικής ανάλυσης, ώστε να παρουσιαστεί ο άμεσος λόγος των υποκειμένων στην καταγραφή γεγονότων και προσωπικών στιγμών που αποτυπώνουν ερμηνείες και θεωρήσεις για τον επαγγελματικό τους ρόλο στους επαγγελματικούς χώρους που εντάσσονται (Τσιώλης, 2002, 2005), όχι μόνο ως λειτουργικοί εκτελεστές πολιτικών προθέσεων και επιλογών αλλά και ως ενεργοί πολίτες και επαγγελματίες που τυπικά ή άτυπα διαμορφώνουν στάσεις και συμπεριφορές, κριτικά, απέναντι στο πολιτικό μοντέλο (Archer, 2003).

Επομένως, μας ενδιαφέρει το σώμα των μετ-ερμηνειών της πολιτικής που πραγματοποιείται από τα ίδια τα υποκείμενα σε μια προσπάθεια παρέμβασης τους στο πολιτικό παίγνιο. Πέρα από ψυχολογικές ερμηνείες για τον ρόλο των εκπαιδευτικών στο περιβάλλον του σχολείου προβάλλεται η συμμετοχή τους, ρητή ή υπόρρητη, σε όλες τις φάσεις διαμόρφωσης του πολιτικού λόγου. Στόχος είναι να σχηματιστούν οι ρεαλιστικές και μη ρεαλιστικές προσδοκίες και επιδιώξεις σε ένα ανοιχτό σύστημα. Φαίνεται ότι η επινοητικότητα των ατόμων και η προσδιορισμένη εξαστομίκευση, ανάλογα με το εύρος της

πολιτικής τους αυτονομίας, διαμορφώνει εκπαιδευτικά πρότυπα μέσα από δεσμούς και σχέσεις στον εκπαιδευτικό χώρο σε μια κατάσταση επιπόνησης της εκπαιδευτικής ολότητας στη βιωμένη πολιτική κοινότητα αρχών και θέσεων.

Η επικέντρωση στα άτομα, ειδικότερα στις κατηγορίες των εκπαιδευτικών, μας οδηγεί στην ανίχνευση των ιδιαίτερων τρόπων αντίληψης του πολιτικού λόγου μέσα σε ένα συγκεκριμένο, όπου κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις ορίζουν την πολιτική κατάσταση ως σύνολο στιγμών στον ιστορικό χώρο-χρόνο. Τόσο η εκπαιδευτική ιστορία όσο και η εκπαιδευτική πολιτική μέσα από τη βιογραφική ανάλυση του λόγου των εκπαιδευτικών εμπλουτίζουν το περιεχόμενο των προς ερμηνεία σημείων, μέσα από αχαρτογράφητα πεδία, με τη μελέτη μιας παράπλευρης πολιτικής με επικέντρωση και στο σκηνικό φόντο που δημιουργείται. Ειδικότερα με την αξιοποίηση της βιογραφικής ανάλυσης στις κοινωνικές επιστήμες με έμφαση στην ερμηνεία των ιδίων των υποκειμένων, μέσα από την παράθεση των εμπειριών τους απεικονίζεται η κατανόηση και η εννοιολόγηση των συμβάντων (Dex, 1992). Με τη δράση των εκπαιδευτικών προσεγγίζουμε την εκπαιδευτική πολιτική, όπου ο επίσημος πολιτικός λόγος, η νομοθεσία, επαναπροσδιορίζονται συνδυαστικά μέσα από μια διαδικασία αμφίδρομης ερμηνείας ανάμεσα στη γλώσσα των συλλογικών εκπαιδευτικών πολιτικών και στη γλώσσα των εκπαιδευτικών υποκειμένων. Γενικά, η γλώσσα συνδέεται ως σύνολο συμβόλων με τον επικοινωνιακό γλωσσικό κώδικα αξιών και κοινωνικών σημασιολογιών (Bourdieu, 1999 · Chafe, 1970 · Fishman, 1972). Δηλαδή, ο υποκειμενικός λόγος συνδέεται με την αλήθεια, δηλαδή με το πώς αντικειμενοποιείται, προκειμένου μέσα από μια διαδικασία ορθολογικοποίησης να απομείωσει τις προσωπικές, δεσμευτικές προδιαθέσεις (Besley & Peters, 2007).

Έτσι, η εκπαιδευτική πολιτική σε ένα ορισμένο ιστορικό χώρο-χρόνο εκτιμάται μέσω μιας διαδικασίας, όπου η αναβιώμενη εκπαιδευτική κατάσταση από τα εκπαιδευτικά υποκείμενα παρουσιάζεται ως ένα παράλληλο κείμενο που είναι στη διάθεση των ερευνητών. Έτσι, θα αναδυθεί το πλαίσιο διαμόρφωσής της, οι συνέπειές της και το πώς τελικά επικυρώνεται ή ακυρώνεται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Η βιογραφική ανάλυση στην εκπαιδευτική πολιτική

Με τον όρο βιογραφική ανάλυση αναφερόμαστε στον λόγο των ιδίων των υποκειμένων, στο πώς παρουσιάζουν τον εαυτό τους μέσα στο εργασιακό τους περιβάλλον και πώς δομούν τον εαυτό τους αναφορικά με τις συλλογικότητες στον επαγγελματικό χώρο, δηλαδή στο πώς μετασχηματίζεται η ατομικότητα σε κοινωνικό υποκείμενο (Harre, 1993). Επομένως, αποκτά ενδιαφέρον η δυναμική του υποκειμενικού λόγου και τα όρια ανάπτυξής του, καθώς και το πώς μπορεί να αξιοποιηθεί στις κοινωνικές επιστήμες (Ellis & Flaherty, 1992). Η σχέση της εκπαιδευτικής πολιτικής με τους εκπαιδευτικούς ορίζεται από την πολιτική κουλτούρα που διαμορφώνεται ως ένα σύμπλεγμα πολιτικών στάσεων, πεποιθήσεων και συμπεριφορών που σταδιακά σχηματοποιούνται σε ένα σύνθετο πλέγμα προκαθορισμένων πολιτικών στόχων αλλά και εξελισσόμενων αξιών και σκοπών- μέσα από μια πολιτική διαχείριση των εκπαιδευτικών, οι οποίοι «μεταφράζουν» την εκπαιδευτική πολιτική σε εκπαιδευτική πραγματικότητα- επομένως παρεμβάλλονται θεσμοί και εκπαιδευτικές σχέσεις που ορίζονται μεταξύ πολιτικής και εκπαιδευτικής κουλτούρας (Παπαδάκης, 2009 · Προβατά, 2013).

Η εξέλιξη του αφηγηματικού λόγου μέσω και των καθοδηγητικών ερωτήσεων του ερευνητή ανασύρει γεγονότα από το παρελθόν, τα οποία εκδιπλώνονται με τη ροή του λόγου, και οι απαντήσεις, αν και φαίνονται ως αντιφατικές ή αποκλίνουσες, διαπνέονται από την «αλήθεια» του ερωτώμενου. Ένας μετα-λόγος ως παροντική μνήμη εκτυλίσσει τη σχέση των νοημάτων με την πολιτική δομή και την εκπαιδευτική κατάσταση, όπως τα βίωσαν στο εκπαιδευτικό περιβάλλον, δηλαδή πρόκειται για διαδοχικές «μεταφράσεις» της

πραγματικότητας, οι οποίες ερμηνεύουν το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής πολιτικής, απαντώντας στο ερώτημα ποια είναι η σχέση πολιτικής και εκπαιδευτικής πολιτικής μέσα σε ένα προσδιορισμένο κοινωνικό μοντέλο. Παρατηρούμε ότι πρόκειται για την ανάδυση σχέσεων και καταστάσεων, όπου ο πολιτικός σκοπός, ο εκπαιδευτικός στόχος επιτυγχάνεται με μια σειρά μέσων που χρησιμοποιούνται ως εργαλεία, ώστε να αναδυθεί μια εκπαιδευτική κατάσταση. Προσδιορίζεται η αναγκαιότητα μιας πολιτικής, η οποία σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους δημιουργεί διαφορετικές εντάσεις, καθώς η καθημερινότητα των εκπαιδευτικών ενσωματώνει αρχές και θέσεις που κατ' ανάγκη δεν συμφωνούν με την θεσπιζόμενη εκπαιδευτική πολιτική. Επομένως, αναφερόμαστε και στην κοινωνική ζωή των υποκειμένων με έμφαση στους κοινωνικούς χώρους που καθορίζουν την ατομικότητά τους, όπως οικογένεια, ομάδες συμπολιτών, συναδέλφων κ.λπ. (Alexander, 2003).

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε ότι οι εντάσεις που διαμορφώνονται στους εκπαιδευτικούς χώρους ή οι προβλεπόμενες εντάσεις που θα δημιουργηθούν σχετίζονται με τις σχέσεις εξουσίας και ελέγχου οι οποίες επιβάλλονται με την εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η βιογραφική ανάλυση μέσα από την ανάδυση των εκπαιδευτικών στιγμών ως μια οπερασιοναλιστική διαδικασία προβάλλει ταυτόχρονα τον τρόπο σκέψης και την παραγωγική ορθολογικότητα με την οποία προσεγγίζεται η εκπαιδευτική πολιτική, ώστε ανάλογα να εκφραστεί η αυτονομία ή η αντίθεση των ιδίων των υποκειμένων. Η σύνδεση της εκπαιδευτικής πολιτικής με την εφαρμοζόμενη πολιτική σε διαφορετικές περιόδους, μέσα από τον λόγο των υποκειμένων, μας δίνει στοιχεία για τα μέσα που χρησιμοποιεί το κράτος προκειμένου με την εφαρμογή μιας μορφής έννομης βίας να αποτρέψει τον «άλλο» λόγο, να χειραγωγήσει τα εκπαιδευτικά υποκείμενα δημιουργώντας συνθήκες αναγκαστικής αναπροσαρμογής.

Παρακολουθούμε τα όρια και τις δυνατότητες του πολιτικού συστήματος με στόχο τον έλεγχο των ατόμων και, ανάλογα με την πολιτική κατάσταση, τον περιορισμό των ελευθεριών τους. Η βιογραφική ανάλυση βασίζεται στην ενεργή παρουσία των εκπαιδευτικών που θα αποφύγουν τον στείο θεωρισμό (speculation) και θα προσπαθήσουν σε συνεργασία με τον ερευνητή να παρουσιάσουν στοιχεία για τη λειτουργία του πολιτικού και εκπαιδευτικού μηχανισμού. Με τον αυθόρμητο λόγο, οι προσωπικές βιογραφούμενες στιγμές ανασύρουν γεγονότα από την εκπαιδευτική καριέρα, που ορίζονται από τη σχέση του βιογραφούμενου με το εκπαιδευτικό περιβάλλον ως ένα σύστημα αξιών, τρόπων συμπεριφοράς, εφαρμογής πολιτικής, ορισμού της γνώσης¹. Τελικά, τα θέματα της δημοκρατίας, των ελευθεριών, της μείωσης της ανισότητας σχηματοποιούν τις κοινωνικές και πολιτικές εμπειρίες.

Η τεχνική της βιογραφικής ανάλυσης εντάσσεται στη μεταμοντέρνα τάση της αξιοποίησης των αναμνήσεων (Erl, 2011· Erl, Nünning, & Young, 2010) ως επιστημονικής μεθόδου για τη μελέτη του λόγου των υποκειμένων μέσα από μια διαδικασία αξιοποίησης της μνήμης. Το γεγονός ότι τα υποκείμενα επαναπροσδιορίζουν εκπαιδευτικά γεγονότα και καταστάσεις που επαναφέρουν στο παρόν από το περιβάλλον της μνήμης σχετίζεται με μια διαδικασία μετάβασης από τη «σιωπή» στην προβολή γεγονότων.

Τις περισσότερες φορές η βιογραφική ανάλυση εκφράζει την ίδια την ανάγκη των υποκειμένων μέσω της ίδιας της βιογραφικής εξιστόρησης να εγγράψουν κρυφές εκπαιδευτικές ιστορικές στιγμές, ώστε οι ίδιοι να τις καταγράψουν ως γεγονότα-συμβάντα. Παρατηρούμε ότι πρόκειται για μια σύνθετη διαδικασία, όπου ο εκπαιδευτικός διευρύνει τον εκπαιδευτικό του ρόλο μέσα από τα προσωπικά του «sites of memories», ανασύροντας θεματικές μνήμης, υπογραμμίζοντας εκπαιδευτικές καταστάσεις σε μια υπόρρητη διαδικασία ερμηνείας της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Μεθοδολογία έρευνας

Η βιογραφική ανάλυση εντάσσεται στη μελέτη αναμνήσεων (memory studies). Πρόκειται για μια διαδικασία που ήδη αξιοποιείται από ιστορικούς, ψυχολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες. Στόχος είναι να παρουσιαστεί μια δεδομένη ιστορική ή κοινωνική κατάσταση μέσα από τον λόγο των υποκειμένων. Έτσι αξιοποιούνται ειδικές περιγραφές τους, τόσο όσο προς την εκτύλιξη των γεγονότων που παρουσιάζουν όσο και ως προς τη βιωματική τους κατάσταση (Alheit, 1997· Τσιώλης, 2006, 2014). Στην εκπαιδευτική πολιτική η μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί για να δώσει στοιχεία για μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική περίοδο ή για περισσότερες εκπαιδευτικές περιόδους.

Αξιοποιούμε εκπαιδευτικούς που ήταν σε ενεργή δράση όταν εφαρμοζόταν μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική πολιτική, προκειμένου να αναδείξουμε ειδικά ζητήματα, όπως: α) με ποιο τρόπο γνωστοποιείται μια εκπαιδευτική πολιτική; β) από την πολιτική των προθέσεων μέχρι και την εφαρμογή, ποιος ήταν ο ρόλος των εκπαιδευτικών; γ) ποια ήταν η δράση των ομάδων πίεσης, δ) εφαρμοζόταν πράγματι αυτή η εκπαιδευτική πολιτική; ε) ποια ήταν εκπαιδευτική κατάσταση στα σχολεία; στ) ποιος ήταν ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης, ζ) πώς είχε διαμορφωθεί η κουλτούρα της εκπαίδευσης; και η) ποια ήταν η καθημερινότητα των εκπαιδευτικών; Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σύνδεση της καθημερινότητας με τα στάδια ζωής, όπου το υποκείμενο στην αφήγηση εκτυλίσσει συνδυαστικά σενάρια από διαφορετικά πεδία του κοινωνικού χώρου (Josselson & Lieblich, 1993). Τα ερωτήματα αυτά είναι ενδεικτικά για να μας δώσουν το περιβάλλον διαμόρφωσης μιας εκπαιδευτικής πολιτικής αλλά και τον ρόλο των ίδιων των υποκειμένων.

Ταυτόχρονα, αναδεικνύουν ειδικά ζητήματα για το μορφωτικό κεφάλαιο των εκπαιδευτικών, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους ως επαγγελματιών αλλά και το ρόλο τους μέσα στην κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της εποχής τους. Η βιογραφική ανάλυση σε συνδυασμό με άλλα εργαλεία προσέγγισης δημιουργεί προϋποθέσεις για τη μελέτη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, ώστε να προσεγγιστούν τα αίτια και οι συνέπειες της, ο λόγος της ως πολιτικός λόγος και η δυναμική της σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο.

Παρατηρούμε ότι μέσα από τη βιογραφική ανάλυση αναλύεται ο πολιτικός λόγος, η εκπαιδευτική κουλτούρα αλλά και ιδιαίτερα θέματα για τον ρόλο και το έργο των εκπαιδευτικών. Στη βιογραφική ανάλυση χρησιμοποιούμε τη συνέντευξη ως μέσο για την εκτύλιξη της σκέψης των εκπαιδευτικών που έχουν επιλεγεί για να δώσουν στοιχεία για μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική περίοδο ή για διαφορετικές εκπαιδευτικές περιόδους, ώστε στη δεύτερη περίπτωση να επικεντρωνόμαστε στην εκπαιδευτική καριέρα του/της εκπαιδευτικού με έμφαση στην περιγραφή γεγονότων που αντιστοιχούν σε διαφορετικές εκπαιδευτικές περιόδους, ώστε να δίνεται η δυνατότητα της σύγκρισης, μέσα από παράλληλες αναφορές σε διαφορετικές χωρο-χρονικές στιγμές της εκπαιδευτικής τους πορείας.

Όπως φαίνεται και από τις προϋποθέσεις της έρευνας απαραίτητο στοιχείο είναι ο συνεντευξιαζόμενος να έχει τη διάθεση να παραθέσει στοιχεία, δηλαδή να θέλει να συμβάλλει με το λόγο του στη διερεύνηση ιστορικών και πολιτικών στιγμών. Ερευνητικά μας απασχολεί η οργάνωση της συνέντευξης και πώς αυτή μπορεί να λειτουργήσει σε ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους ανάλυσης (Wengraf, 2001). Επομένως, γίνεται επιλογή των συνεντευξιαζόμενων με κριτήρια που τίθενται από τον ερευνητή. Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι για την οργάνωση του δείγματος λαμβάνεται υπόψη: α) το φύλο, β) το μορφωτικό κεφάλαιο, γ) η πολιτική ένταξη και δ) ιδιαίτερα θέματα που σχετίζονται με τον ρόλο του εκπαιδευτικού στα εκπαιδευτικά συμβάντα μιας περιόδου.

Συνήθως χρησιμοποιείται η μέθοδος της χιονοστιβάδας (snowball) (Krysik & Finn, 2010) για την οργάνωση του δείγματος, ώστε να έχουμε εκπαιδευτικούς που να είναι σε θέση να παρουσιάσουν γεγονότα έχοντας αποδεχτεί ένα ρόλο «άτυπης συγγραφής» μιας εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Η μέθοδος συνδέεται με τη θεωρητική δειγματοληψία που

στα διαφορετικά στάδια της εξέλιξης της έρευνας δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να κατευθύνει την έρευνα του ανάλογα με τα στοιχεία που συγκεντρώνει διευρύνοντας τη βάση του δείγματος του, ώστε να ανταποκρίνεται στα ερευνητικά ζητήματα που τίθενται. Πρόκειται για μια κλιμακωτή εξελισσόμενη διαδικασία εξαιρετικά ευέλικτη, που ανταποκρίνεται στο γενικότερο μοντέλο της ποιοτικής ανάλυσης (Henry, 1990).

Στη συνέντευξη μας ή στις επαναλαμβανόμενες συνεντεύξεις χρησιμοποιούμε ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο, ώστε να μπορούμε να αναπροσαρμόζουμε τις θεματικές ενότητες αξιοποιώντας το λόγο του συνεντευξιζόμενου, γιατί αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η ανάδυση γεγονότων και η περιγραφή καταστάσεων. Επομένως, η παρέμβασή μας θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική και μόνο όταν χρειάζονται διευκρινίσεις, ώστε να μην ανακόπτεται ο ειρμός των σκέψεων του συνεντευξιζόμενου, όταν βρίσκεται σε μια διαδικασία ανάσυρσης γεγονότων από τη μνήμη.

Το ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο, ειδικά στη βιογραφική ανάλυση, δίνει τη δυνατότητα στον ερωτώμενο να εκτυλίξει πτυχές της προσωπικής του ζωής με μια διαδικασία συμπληρωματικών αναφορών που φαίνεται ως εξέλιξη συμβάντων, διαδοχή γεγονότων σε ένα παρελθοντικό χρόνο (Galletta & Cross, 2013).

Παράλληλα με τις συνεντεύξεις αξιοποιούμε αρχειακό υλικό που έχουν στη διάθεση τους οι συνεντευξιζόμενοι. Τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται αρχειακό υλικό στην εκπαιδευτική έρευνα με ειδική αναφορά στην εννοιολόγηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. (McCulloch, 2004· Ramsey, Sharer, L' Epplattenier, & Mastrangelo, 2009). Ειδικά οι συνταξιούχοι εκπαιδευτικοί μπορούν να μας φανούν χρήσιμοι με το αρχειακό τους εκπαιδευτικό υλικό, που μπορεί να περιλαμβάνει: α) φωτογραφικό υλικό εκπαιδευτικών εκδηλώσεων, β) εκπαιδευτικές εγκυκλίους, γ) αλληλογραφία με φορείς, δ) προσωπικά σημειώματα, ε) πρακτικά συνεδρίων, ζ) αντίτυπα επιστημονικών εκπαιδευτικών περιοδικών, στ) ενημερωτικά δελτία εκπαιδευτικών συνδικαλιστικών συλλόγων και η) ημερολόγια.

Παρατηρούμε ότι σε ειδικές κατηγορίες εκπαιδευτικών, πέρα από τη συνέντευξη, μπορούμε να συγκεντρώσουμε έντυπο υλικό (Frisch, Harris, Kelly, & Parker, 2012) που θα μας διευκολύνει στη μελέτη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής μέσα από ένα συνδυασμό προφορικού και έντυπου λόγου, όπου το θέμα της ατομικής μνήμης συνδέεται με τη μνήμη που διασώζεται μέσα στα κείμενα. Πρόκειται για μια πολυσχιδή διαδραστική έρευνα, όπου η εκπαιδευτική πολιτική νοηματοδοτείται και ερμηνεύεται με διαφορετικά εργαλεία προσέγγισης, αξιοποιώντας τον λόγο των υποκειμένων και δευτερεύον αρχειακό υλικό που ως κειμενική ανάγνωση της εκπαιδευτικής πολιτικής εννοιολογεί τη δομή και το περιεχόμενο της.

Η λειτουργία των αφηγήσεων ως ερμηνευτικών σεναρίων του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος

Στην εργασία μας, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, αναλύονται διαδικασίες ένταξης της βιογραφικής ανάλυσης στη μελέτη ζητημάτων εκπαιδευτικής πολιτικής. Παρουσιάζουμε ενδεχόμενες δυναμικές προσεγγίσεις του αφηγηματικού λόγου. Η προτεινόμενη μέθοδος βασίζεται στη θεωρητική αποδιαφοροποίηση που με την αξιοποίηση του αφηγηματικού λόγου μπορεί να ερμηνεύει θεσμικές δομές, μακρο/μικροεκπαιδευτικές εξελίξεις, πολιτικο-εκπαιδευτικά παίγνια.

Στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν γίνεται εκτενής αναφορά στις δυνατότητες της βιογραφικής ανάλυσης ως εργαλείου στην μακρο-πολιτική κατανόηση της εκπαιδευτικής πολιτικής, δηλαδή στο πώς θεσμοποιούνται, συγκροτούνται, αναπαράγονται ή μετασχηματίζονται πολιτικές θέσεις για την εκπαίδευση.

Οι αφηγήσεις των εκπαιδευτικών λειτουργούν ως ρευστός λόγος που εμπλέκει ποικίλα νοήματα μέσα από μια ζωντανή περιγραφή, όπου χρησιμοποιούνται μεταφορές και

εικόνες παρουσιάζοντας δομημένα συγκείμενα. Το πλεονέκτημα του αφηγηματικού λόγου βρίσκεται στη δημιουργία του λόγου από τα υποκείμενα, που ανασυνθέτουν την εκπαιδευτική πραγματικότητα με τη χρήση ευέλικτου ρηματικού άμεσου λόγου, όπου ορθολογισμός και συναίσθημα σχηματοποιούν ένα περιεχόμενο ερμηνείας, αντανakλώντας και βαθύτερες ψυχολογικές διαδικασίες.

Η ανάλυση των εκπαιδευτικών στιγμών προϋποθέτει την ανάγνωση και κατανόησή τους από τα ίδια τα υποκείμενα, τα οποία με τη χρήση της γλώσσας τις επανα-συνθέτουν, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους σε συγκεκριμένες δομές και σχήματα, προβάλλοντας το ενδιαφέρον τους που βασίζεται σε επιλογή γεγονότων και καταστάσεων. Η ίδια η διαδικασία της επιλογής λαμβάνεται υπόψη στην ανάλυση του λόγου, διότι με βάση αυτή την επιλογή, τα υποκείμενα δημιουργούν νοήματα, δηλαδή ερμηνεύουν την εκπαιδευτική πρακτική, τις σχέσεις εξουσίας και τη λειτουργικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος μέσα από μια συνθετική προσέγγιση, όπου η μνήμη αξιοποιείται ως περιεχόμενο νοήματος που θα ανασυρθεί και θα επικαιροποιηθεί δημιουργώντας νόημα στο πλαίσιο της διάδρασης με τον ερευνητή.

Όταν προσεγγίζονται ζητήματα που εξελίσσονται στο χρόνο, αυτό που ενδιαφέρει τον ερευνητή είναι η δημιουργία και η μεταβολή του λόγου που αναπαριστά τις πολιτικές και εκπαιδευτικές καταστάσεις σε ρηματικές κατασκευές. Ο λόγος, ως διαδοχή γεγονότων, παρουσιάζει πράξεις σε εξέλιξη σε διαφορετικό χώρο-χρόνο αναδεικνύοντας την κοινωνική διάδραση που διαρθρώνεται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον. Ο ερευνητής αναλύει τις αφηγήσεις των ατόμων προσπαθώντας να εξοικειωθεί με το πλαίσιο ερμηνείας και εξήγησης των ιδίων των υποκειμένων, που τυπικά ή άτυπα θεματοποιούν τις θεωρήσεις τους, συγκροτώντας επιμέρους λόγους, διαμορφώνοντας ερμηνευτικά σενάρια.

Τα ερμηνευτικά σενάρια παρουσιάζονται ως δυναμικά μοντέλα λόγου με τη χρήση της γλώσσας που χρησιμοποιείται στην καθημερινή ζωή των ατόμων. Με βάση αυτή την απλή γλώσσα τα υποκείμενα ανασυγκροτούν την εκπαιδευτική πραγματικότητα, όπως αυτή έχει καταγραφεί στην μνήμη τους, μέσω της οποίας την εννοιολογούν σε διαφορετικές περιόδους, νοηματοδοτώντας τη διαλεκτική σχέση της εκπαιδευτικής πολιτικής με άλλες διαστάσεις του κοινωνικού και του πολιτικού. Τα ίδια τα υποκείμενα κατασκευάζουν ερμηνευτικά σενάρια ως πολύτροπα κείμενα, συσχετίζοντας γεγονότα, αναδεικνύοντας την καθημερινότητα τους μέσα από σχέσεις και δράσεις που αποκτούν σημασία για τον ερευνητή, διότι συγκροτούν τον εκπαιδευτικό χώρο.

Η πολυτροπικότητα στη βιογραφική ανάλυση επιτυγχάνεται με τον αφηγηματικό λόγο των ερωτώμενων, τις συμπληρωματικές παρακαταθήκες μνήμης που συνδυαστικά ενισχύουν την παροντική μνήμη, όπως είναι τα σημειωματάρια, οι φωτογραφίες, οι επιστολές και τα αποσπάσματα κειμένων. Πρόκειται για τεκμήρια που ως υλικά θραύσματα αναπαράγουν τα εναλλακτικά σενάρια των γεγονότων που έχουν καταγραφεί στην μνήμη. Τα ιδιωτικά τεκμήρια σε συνδυασμό με τον αφηγηματικό λόγο, ως παροντική μνήμη, ενισχύουν την κατασκευή της ιστορίας της εκπαιδευτικής πολιτικής, ανακτώντας και αναδιαμορφώνοντας τους «εκπαιδευτικούς τόπους» του παρελθόντος (Hodson, 1999).

Ο εκπαιδευτικός χώρος παρουσιάζεται μέσα από το γλωσσικό-ρηματικό περιεχόμενο ως σύνολο εκπαιδευτικών φαινομένων και διαδικασιών, που νοηματοδοτεί τη συγκρότηση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας και ερμηνεύει στο μικρο-επίπεδο στάσεις και συμπεριφορές των ατόμων και στο μακρο-επίπεδο το επίπεδο των εκπαιδευτικών ρυθμίσεων, δηλαδή την «τάξη του νόμου», που μετασχηματίζεται σε εκπαιδευτικές πρακτικές.

Οι συναρθρώσεις του λόγου των συνεντευξιαζόμενων συμμορφώνονται σε ορισμένες προδιαγραφές που καθορίζονται από τον ερευνητή, προκειμένου κύρια και επιμέρους στοιχεία να καταγραφούν, ώστε να αναδειχθούν οι εκπαιδευτικές διαδικασίες. Το δομικό επίπεδο του σχολείου, όπως παρουσιάζεται από τους συνεντευξιαζόμενους, καθορίζεται από λόγους που παρουσιάζονται υποκειμενικά και ορίζουν τους εκπαιδευτικούς ή την

εκπαιδευτική κοινότητα ως άτομα ή ομάδες δράσης, οι οποίες επηρεάζουν ως ομάδες πίεσης τη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η θεωρητικοποίηση των θέσεων των συνεντευξιαζόμενων και η ενδελεχής μελέτη των νοημάτων κατασκευάζει σημασίες, δηλαδή τάξεις νόμου, κατάστασης, συνεργασίας ή σύγκρουσης και ηγεμονίας ή εξουσίας. Μέσα σε αυτή την κατηγοριοποιημένη τάξη λόγου διαμορφώνεται ένα πεδίο αντικειμενικότητας, στο οποίο τα άτομα ορίζουν τον εαυτό τους, συναινούν γύρω από γενικές αρχές διατυπώνοντας ρεαλιστικούς στόχους, λαμβάνοντας υπόψη τους δομικούς περιορισμούς και τις δυνατότητες που τους δίνει το πολιτικό μοντέλο.

Συνεντευξιαζόμενοι με διαφορετική θέση στο εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζουν διαφορετική τάξη λόγου, με την οποία ερμηνεύουν την πολιτική, τις ταυτότητες, την εκπαιδευτική κατάσταση, τους στόχους της εκπαίδευσης και τη γραφειοκρατική οργάνωση. Δηλαδή, μεθοδολογικές πρακτικές και προσεγγίσεις βασίζονται στην ανάλυση της εκπαιδευτικής κατάστασης με βάση τον ρόλο τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Έτσι, ρητά ή υπόρρητα προβάλλονται στάσεις συμμόρφωσης, υποταγής, ανταγωνισμού ή σύγκρουσης. Τα ίδια τα υποκείμενα εμπλέκονται σε σχέσεις, όπου η κάθε υβριδική αφήγηση κινείται σε ένα «πεδίο αλήθειας» μέσα στην κυρίαρχη πρακτική του λόγου που δημιουργεί οπτικές προσέγγισης και αντίληψης των καταστάσεων (Foucault, 1973).

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις των συνεντευξιαζόμενων αξιοποιούνται για να κατασκευαστεί η εκπαιδευτική πραγματικότητα μιας περιόδου μέσα από την αποδόμηση του λόγου των υποκειμένων, ώστε τα ερμηνευτικά τους σενάρια, ως αναλυτικές κατηγορίες λόγου, να κατασκευάσουν την φαντασιακή εκπαιδευτική κοινότητα.

Αναφερόμαστε στη φαντασιακή εκπαιδευτική κοινότητα, διότι ερμηνευτικά σχήματα και νοήματα που κατασκευάζονται μεμονωμένα από τους συνεντευξιαζόμενους συγκροτούνται σε ένα ρευστό περιεχόμενο λόγου, όπου μάλλον προβάλλεται η ενδεχομενικότητα της εκπαιδευτικής πραγματικότητας παρά η αντικειμενικότητα στην οργάνωση του εκπαιδευτικού χώρου.

Η καταγραφή, ερμηνεία και παρουσίαση των αποτελεσμάτων από τις συνεντεύξεις προβάλλει την εκπαιδευτική κατάσταση ως οργάνωση, αναδεικνύοντας τις λειτουργίες της υπερδομής που καθορίζουν τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας και τη λειτουργία των ατόμων σε ένα πολιτικό σύστημα σε συνδυασμό με τη δράση των υποκειμένων στο μικρο-επίπεδο της σχολικής μονάδας. Εκεί, δηλαδή, που φυσικοποιούνται στάσεις, συμπεριφορές και εξουσιαστικές σχέσεις σε διαφορετικά επίπεδα.

Στη μελέτη των διαφορετικών εκπαιδευτικών συστημάτων, δηλαδή στη μετάβαση από ένα εκπαιδευτικό σύστημα σε ένα άλλο, οι συνεντευξιαζόμενοι ορίζουν τις «σημασίες» των εκπαιδευτικών αλλαγών δίνοντας νόημα σε ανταγωνιστικούς λόγους που συναρθρώνονται σε διαφορετικά πολιτικά πεδία. Ταυτόχρονα, εξετάζονται οι μηχανισμοί με τους οποίους αναπαράγεται ένα εκπαιδευτικό σύστημα, αμφισβητείται ή μετασχηματίζεται. Οι εκπαιδευτικές στιγμές αντιστοιχούν σε σημανόμενα, δηλαδή σε λόγους και σημασίες που ερμηνεύονται από τα ίδια τα υποκείμενα και διαμορφώνουν τα ερμηνευτικά σενάρια, επικαιροποιώντας πολιτικά δίκτυα λειτουργίας και οργάνωσης της εκπαίδευσης, προσεγγίζοντας μορφές συνάρθρωσης, ιδεολογίας και πρακτικής εφαρμογής.

Ερμηνεία και αποτίμηση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος: οι αφηγήσεις των εκπαιδευτικών ως εκπαιδευτικός λόγος

Η εστίαση στις αφηγήσεις των εκπαιδευτικών εντάσσεται στη μετα-νεωτερική προσέγγιση, προκειμένου να αναλυθεί η εκπαιδευτική κουλτούρα, οι δομές και οι πρακτικές της εκπαιδευτικής κοινότητας. Η δυναμική της βιογραφικής ανάλυσης ως εργαλείου προσέγγισης της εκπαιδευτικής πολιτικής σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους οδηγεί σε ερμηνευτικές προτάσεις. Βασίζεται στην προβολή των «κρυφών» πολιτικών κωδίκων που

αναδύονται στον ρηματικό λόγο των εκπαιδευτικών. Ο ρηματικός λόγος των εκπαιδευτικών μέσα από την υποβολή ερωτημάτων τείνει σε ένα συγκεκριισμό των πολιτικών θέσεων για την εκπαίδευση με την προσωπική θέση των δρώντων υποκειμένων σε μια διαδικασία διασύνδεσης και διάδρασης των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Ειδικότερα, σε κάθε εκπαιδευτική περίοδο γίνεται ανασύνθεση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος με έμφαση στην εσωτερική ρήξη ή αποδοχή της πολιτικής, ώστε τα συστήματα ιδεών, πεποιθήσεων αλλά και στάσεων και συμπεριφορών να διερευνώνται διασυνδεδεμένα με την προτεινόμενη ή εφαρμοζόμενη πολιτική. Στο σημείο αυτό αναφερόμαστε στην «πανουργία» του εκπαιδευτικού λόγου, όπου η εκπαιδευτική πολιτική ως ένα σύστημα οργάνωσης και λειτουργίας της εκπαίδευσης, μέσα από την ερμηνεία των ιδίων των υποκειμένων και τη στάση τους φαίνεται να διαμορφώνει πολιτικά απεικασματα ως εκπαιδευτικές θέσεις, ενδυναμώνοντας ή αποδυναμώνοντας την επικοινωνία με τους φορείς διαμόρφωσης πολιτικής. Παρατηρούμε ότι οι αφηγήσεις των εκπαιδευτικών οδηγούν σε μια θεωρητική ανασύνθεση εστιάζοντας σε κρυφούς κώδικες επικοινωνίας στο εκπαιδευτικό περιβάλλον, μέσα από μια συμβολική αλληλόδραση που υπερβαίνει το μοντέλο της συμμόρφωσης στην εκπαιδευτική πολιτική.

Η συμβολική αλληλόδραση που πραγματοποιείται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον μέσα από τη διαδικασία αναστοχαστικότητας κατά τη διάρκεια της αφήγησης επανα-κατασκευάζει σχέσεις και απόψεις των ιδίων των υποκειμένων. Ζήτημα που μας απασχολεί είναι πώς η αφήγηση εκπαιδευτικών συμβάντων εμπλέκεται με γεγονότα της ζωής, ώστε η επαγγελματική κατάσταση να ενσωματώνεται σε ευρύτερα επικοινωνιακά και περιβαλλοντικά πλαίσια (Clough, Goodley, Lawthom, & Moore, 2004). Αν η εκπαιδευτική πολιτική εντάσσεται στο ολιστικό εννοιολογικό πλαίσιο, στη μακρο-εκπαιδευτική κατάσταση, δίνεται έμφαση στη κατασκευή πολιτικής για την εκπαίδευση και ευρύτερα στην αναπαραγωγή του κοινωνικού και πολιτικού μοντέλου. Οι αφηγήσεις των εκπαιδευτικών, ακόμη και ως ασύνδετος λόγος, ανασύρουν γεγονότα της καθημερινότητας σε ένα ιστορικο-μικρο-κοινωνιολογικό πλαίσιο, όπου η οργάνωση του χώρου ως δομικού περιβάλλοντος, οι σχέσεις μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών συνδυάζονται παράλληλα με τη «φαντασιακή κοινότητα» της εκπαίδευσης σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο.

Η εσωτερική λογική οργάνωση μιας σχολικής μονάδας αναδεικνύει τις πτυχές της εκπαιδευτικής ζωής κατασκευάζοντας συμβολικούς τόπους, δράσεις μέσα από τη διερεύνηση του μετασχηματισμού σε διαφορετικές περιόδους, όπου οι ίδιες οι αξίες της κοινότητας μορφοποιούν ανάγκες, δημιουργούν προδιαθέσεις και προσδοκίες εκπαιδευτικών ρόλων. Ακόμη και όσον αφορά την παθητική κατάσταση που περιγράφεται σε περιόδους μη δημοκρατικής λειτουργίας του κράτους, όπου φαίνεται οι εκπαιδευτικοί να συμμορφώνονται με τις κανονιστικές απαιτήσεις του συστήματος, τα κοινωνικά υποκείμενα φαίνεται να αντιστέκονται και η εικόνα της ομοιομορφίας που προβάλλεται να είναι παραπλανητική.

Επομένως, το μακρο-επίπεδο της εκπαιδευτικής πολιτικής σε συνδυασμό με το μικρο-επίπεδο της εκπαιδευτικής ανάλυσης με μεθοδολογικό εργαλείο τις αφηγήσεις των εκπαιδευτικών κατασκευάζει νοήματα που δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί συμμετέχουν σε πολύπλοκα εκπαιδευτικά παίγνια, και το ζήτημα της ωφέλειάς τους από τις επιλογές τους αποσυνδέεται από τη συνήθη οπτική των ερευνητών για την εννοιολόγηση των σκοπών των μέσων και της δράσης των υποκειμένων με βάση την εκπαιδευτική πολιτική. Η οπερασιοναλιστική επιλογή πολιτικής αποκρύπτει την εκπαιδευτική προσέγγιση από τα ίδια τα υποκείμενα και ως ιδεατός τύπος πολιτικής επισκιάζει το άτυπο πλαίσιο εντός του οποίου αλληλοεπιδρά η εκπαιδευτική κοινότητα με ευρύτερες κοινότητες, διότι η έμφαση βρίσκεται στο θεσμικό πλαίσιο.

Στο θεωρητικό πλαίσιο της βιογραφικής ανάλυσης αναδεικνύονται οι ερμηνευτικές μικρο-εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, έτσι ώστε από τα πολιτικά κατασκευασμένα νοήματα της εκπαιδευτικής πολιτικής να οδηγηθούμε στα εμπειρικά εκπαιδευτικά σενάρια της

καθημερινότητας. Στο επίπεδο της καθημερινότητας διασαφηνίζονται και θέματα οργάνωσης του σχολείου, όπως η τοπικότητα των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, δηλαδή η σχέση τους με την ευρύτερη τοπο-κοινωνία². Μια αλυσίδα σημαινόμενων (Crow, 2010) μέσα από τον λόγο παρουσιάζει τις διασυνδέσεις του σχολείου ως χώρου και των εκπαιδευτικών ως φορέων δράσης και συντελεστών θεσμικών δομών με την κοινωνία, σε ένα προσδιορισμένο ιστορικο-κοινωνικό χρόνο.

Ο ίδιος ο επικοινωνιακός λόγος μέσα στην εκπαιδευτική κοινότητα αλλά και ευρύτερα στο κοινωνικό σύνολο εννοιολογεί τις πολιτικές κατασκευές, τους τύπους εξουσίας, τα πειθαρχικά συστήματα, τις ανταγωνιστικές σχέσεις ακόμη και τους τύπους γνώσης που ρητά ή υπόρρητα αναγνωρίζονται στις σχολικές μονάδες. Οι χρονικές περίοδοι ως στιγμές συμβολικά κατασκευάζουν διαφορετικά πλαίσια αναφοράς μέσα από την έμμεση ή άμεση προβολή των απαιτήσεων του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος.

Έτσι, οι εκπαιδευτικές πρακτικές ως έλλογες επιλογές έχουν το συμβολικό στοιχείο της εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής ως αναγκαιότητας, που όμως η εκπαιδευτική στρατηγική μέσα από μια διαδραστική στάση αναμορφώνει ρητά ή υπόρρητα την προτεινόμενη πολιτική, αμφισβητώντας θεσμικές δομικές διεργασίες, μεταβάλλοντας την ευθύγραμμη σχέση-εκπαιδευτική πρόθεση, εκπαιδευτική νομοθεσία και εκπαιδευτική εφαρμογή.

Τελικά, οποιεσδήποτε γενικεύσεις για την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής φαίνεται να μην ενσωματώνουν τις λανθάνουσες αξίες ή τις διαδικασίες αμφισβήτησης από τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα σε σημείο ώστε να αποκτά ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον το πώς οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους προτείνουν ή επιβάλλουν θεσμικές αλλαγές, μετασχηματισμούς, αναπροσαρμογές ή και μεταρρυθμίσεις-ώστε η έννοια της προσαρμογής να μην αποδίδει την πραγματική κατάσταση στην εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η βιογραφική ανάλυση επικεντρωμένη στον λόγο των εκπαιδευτικών ενσωματώνει τη δημοκρατική θέση για την προβολή του ρόλου των ατόμων στο συμβολικό περιβάλλον της κατασκευής της εκπαιδευτικής κουλτούρας. Έτσι, η μνήμη συνδέεται με τη δημοκρατία μέσα από την προβολή της αναγκαιότητας για την ανάδυση γεγονότων από το παρελθόν, ώστε να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν (Misztal, 2003, 2005 · Olick, 2008 · Young, 1997). Ο λόγος των εκπαιδευτικών κατασκευάζει παραστάσεις της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, οι αδιαφανείς σχέσεις εξουσίας, τα μοντέλα γραφειοκρατικής οργάνωσης, αλλά και οι συμμετρικές σχέσεις επικοινωνίας διασαφηνίζονται μέσα από τον κειμενικό λόγο των εκπαιδευτικών, που παρουσιάζουν τις εμπειρίες τους ερμηνεύοντας το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής πολιτικής, της ιδεολογίας και της κουλτούρας. Η παρουσίαση των εκπαιδευτικών πρακτικών, οι σχέσεις και οι ταυτότητες που διαμορφώνονται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον εννοιολογούν τη συγκρότηση της κοινωνικής πραγματικότητας, δίνοντας έμφαση σε πραγματικές αφανείς εκπαιδευτικές δομές και θέσεις, δηλαδή, ο λόγος των εκπαιδευτικών συγκροτεί τη θεώρηση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας.

Η μελέτη του λόγου των υποκειμένων αναδεικνύει τις μη προσδιορισμένες προσδοκίες, τα λανθάνοντα συστήματα αναγκών, αξιών και προσδοκιών με έμφαση στην ανίχνευση των χώρων αυτονομίας, όπου παράγονται νοήματα και επινοούνται στρατηγικές σε ένα πιθανά διαφορετικό πλαίσιο ερμηνείας της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Οι εκπαιδευτικοί, είτε ως επαγγελματική κατηγορία είτε ως άτομα, παρουσιάζουν τους διαδραστικούς σχηματισμούς στο χώρο του σχολείου, που φαίνεται να δρουν παράλληλα με το θεσμικό πλαίσιο. Το θέμα της ανταγωνιστικότητας των συστημάτων και των ατόμων προβάλλεται από τους εκπαιδευτικούς ως κατάσταση σε μια κατασκευή σχέσεων που τελικά συσχετίζουν την ιδεατή μορφή της εκπαιδευτικής κουλτούρας με άλλες πιο υλικές, που συσχετίζουν το εκπαιδευτικό έργο με οικονομικά θέματα επιβίωσης έτσι ώστε στην αφήγηση απεικονίζονται και ιδιαίτερα θέματα, όπως η συνδικαλιστική δράση αλλά και θεσμικές ή εξω-θεσμικές στάσεις, που ερμηνεύουν τη διασύνδεση πολιτικών σημαινόντων

μέσα από μια ιδεολογική προσέγγιση η οποία θέτει στόχους για την αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος.

Κριτική προσέγγιση των ερμηνευτικών σχημάτων στη βιογραφική ανάλυση

Όπως αναλύθηκε πιο πάνω, στη βιογραφική ανάλυση προσεγγίζεται ο λόγος των εκπαιδευτικών ως περιγραφή υποκειμενικών θέσεων μέσα από μια δομή λόγου που αναδύει τις εκπαιδευτικές και πολιτικές διαδικασίες. Η ανάλυση του λόγου τους μας βοηθά να εντοπίσουμε κομβικά στοιχεία γύρω από τα οποία οργανώνεται η ταυτότητα εκπαιδευτικός και η πραγματικότητα σχολείο-εκπαίδευση. Καταγράφονται και ερμηνεύονται και οι συγκρουσιακοί, ανταγωνιστικοί λόγοι, οι οποίοι αναδεικνύουν την διαίρεση των εκπαιδευτικών σε ομάδες που επενδύουν σε διαφορετικά εκπαιδευτικά σημαίνοντα.

Ειδικότερα, διασυνδέονται τα νοήματα των κοινωνικών υποκειμένων με τον πολιτικό λόγο μέσα από την υποβολή ερωτημάτων, όπου το «διαλογικό καθεστώς» ενεργοποιεί μηχανισμούς προσέγγισης της ερμηνείας της εκπαιδευτικής πολιτικής, του μετασχηματισμού της, με βάση την οπτική γωνία των εκπαιδευτικών ως φορέων δράσης. Ο στόχος δεν είναι η αξιακή γενίκευση, αν και προβάλλεται ένα σύστημα πολιτικών και εκπαιδευτικών αξιών · δεν μπορούμε να αναδείξουμε ένα κοινό νόημα. Οι όποιες θεσμοποιήσεις σχετίζονται με διαφοροποιημένους πολιτικούς λόγους σε ένα υποσύστημα λανθάνουσας αξίας, όπως είναι η παιδεία. Η βιογραφική ανάλυση παρουσιάζει τα εξελικτικά στάδια διαμόρφωσης της πολιτικής, τη διάχυση του εκπαιδευτικού νοήματος, τη διαφοροποίηση ή την προσαρμογή και τελικά τη δομική σχέση των κοινωνικών φορέων μέσα στο εκπαιδευτικό πολιτικό σύστημα.

Η έννοια της εκπαιδευτικής πολιτικής προσδιορίζεται με την καθήλωση της σημασίας των εκπαιδευτικών στιγμών, που είναι αποτέλεσμα του μετασχηματισμού σε πολιτικό λόγο, όπως παρουσιάζεται στη νομοθεσία και σε εκπαιδευτική πράξη στο σχολικό περιβάλλον. Η εκπαιδευτική πολιτική ως λόγος παρεμβαίνει, καθορίζει νοήματα, συναρθρώνοντας στοιχεία από την πολιτική, την οικονομία και την ευρύτερη κουλτούρα. Τα αναλύει και τα συνθέτει και ως ρηματική κατασκευή τα διαμορφώνει σε νόμους.

Μέσα από τον λόγο τους ως ρηματικό πεδίο κατασκευάζονται οι εργασιακές συνθήκες, οι εκπαιδευτικές προϋποθέσεις, οι σχέσεις εξάρτησης μέσα από το μετασχηματισμό του εκπαιδευτικού πεδίου σε ένα σύνολο εξελισσόμενων στιγμών. Η τάξη του λόγου ως ανάλυση των εκπαιδευτικών όρων παρουσιάζει τους δομικούς περιορισμούς αλλά και τις δυνατότητες εξέλιξης ή παρέμβασης των ατόμων μέσα στο εκπαιδευτικό μοντέλο.

Οι πρακτικές του λόγου ως κείμενα συγκροτούν το εκπαιδευτικό περιβάλλον, τις εκπαιδευτικές ταυτότητες και τις εκπαιδευτικές σχέσεις. Ο λόγος με τον οποίο απευθύνονται τα υποκείμενα εκπαιδευτικοί, ως παραστατικά συμφραζόμενα, βασίζεται και σε «εικόνες», δηλαδή σε οπτικοποίηση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος, προκειμένου να αποκρυσταλλωθούν καταστάσεις, σχέσεις και ταυτότητες που διαμορφώνονται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Η βιογραφική ανάλυση βασίζεται στον γλωσσικό, κειμενικό λόγο που αναπαράγει τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαδικασίες. Ο λόγος ως ρηματική συγκρότηση αναδιαμορφώνεται μέσα σε ένα δυναμικό εκπαιδευτικό περιβάλλον. Η κειμενική ανάλυση ερμηνεύει ιδεολογικές θέσεις και θεωρητικοποιεί εκπαιδευτικές πρακτικές και την ίδια την εκπαιδευτική πολιτική. Αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα η ερμηνεία των ιδίων των υποκειμένων, των εκπαιδευτικών, οι οποίοι μέσω των πρακτικών λόγου αναπαράγουν κοινωνικές σχέσεις και πολιτικές συνθήκες.

Οι συνεντεύξεις των εκπαιδευτικών είναι λόγος που καθορίζεται από την κοινωνική και πολιτική πρακτική. Ειδικά στην περίπτωση που ο ερωτώμενος ανακαλεί στοιχεία από το παρελθόν συνδέει έμμεσα τα μεμονωμένα γεγονότα ως ατομικές καταστάσεις με

θεσμοποιημένες και πολιτικά προσδιορισμένες καταστάσεις. Παρατηρείται ότι στη μελέτη του λόγου του εκπαιδευτικού αυτό που παρουσιάζεται ως στιγμή ή ως γεγονός μιας εκπαιδευτικής κατάστασης συνδέεται διαλεκτικά με διαφορετικούς λόγους, που ανασυνθέτουν το ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο εντάσσεται η εκπαιδευτική πράξη ως θεσμοποιημένος λόγος, ατομική πρακτική ή ομαδική δράση.

Ο ερευνητής ελέγχει αυτές τις διαλεκτικές αλληλοσυνδέσεις των εκπαιδευτικών λόγων, προκειμένου να εξετάσει την αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφορετικών λόγων που συνθέτουν την ερμηνεία της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Οι προσεγγίσεις στη βιογραφική ανάλυση είναι σύνθετες, διότι συγκροτείται ένας λόγος που ενσωματώνει κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές πρακτικές, οι οποίες ερμηνεύονται από τους συνεντευξιαζόμενους και εντάσσονται σε λογο-αναλυτικές κατηγορίες.

Η ανάλυση των εκπαιδευτικών λόγων σταδιακά αποπροσωποποιείται, προκειμένου να δοθεί νόημα σε μια εκπαιδευτική πραγματικότητα που διαμορφώνεται από τις πρακτικές του λόγου των διαφορετικών υποκειμένων, που σε μια διαδικασία σύνθεσης χάνεται η ιδιαιτερότητα τους ή η διαφορετικότητα τους, δηλαδή δεν διαχωρίζονται ως λόγοι αλλά συγκροτείται μια εκπαιδευτική πραγματικότητα μέσα από την αλληλεπίδραση των διαφορετικών νοημάτων που δίνουν οι συνεντευξιαζόμενοι ως εκπαιδευτικά υποκείμενα.

Οι προσεγγίσεις των συνεντευξιαζόμενων ως λογο-αναλυτικές κατηγορίες ερμηνεύουν μια κατάσταση αναδεικνύοντας ταυτόχρονα και το δικό τους ρόλο, φέρνοντας δηλαδή στο προσκήνιο την ατομική τους δράση ή συμβολή. Ο ερευνητής καλείται να αναμετρηθεί με την «αλήθεια» των συνεντευξιαζόμενων, δηλαδή με το σύνολο της κατασκευής της εκπαιδευτικής κατάστασης, τους ιδεολογικούς λόγους στους οποίους βασίζεται και άλλους λόγους που ενεργοποιούνται προκειμένου να προβάλει την ατομικότητά του μέσα σε μια διαλεκτική συνθήκη, όπου διαπραγματεύεται ανάμεσα σε διαφορετικά νοήματα ή στιγμές τις οποίες θα αναδείξει.

Ο συνεντευξιαζόμενος γίνεται το κύριο πρόσωπο, ένα υποκείμενο το οποίο συγκροτείται μέσω του λόγου του. Ο λόγος του θα αποτελέσει το κεντρικό σημείο της ανάλυσης μέσα από μια κωδικοποίηση ή αποκωδικοποίηση εννοιών και όρων στα οποία αναφέρεται. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο συνεντευξιαζόμενος φτιάχνει θεωρητικά μοντέλα ανάλυσης σε ένα ιδεολογικοποιημένο πεδίο, όπου αναδεικνύει πραγματικές ή φαντασιακές σχέσεις σε περιβάλλοντα που δομούνται με βάση τη νομοθεσία και τους μηχανισμούς ελέγχου ή σε περιβάλλοντα της κοινότητας καθημερινότητας του, τα οποία έχει την τάση να αναπαριστά ανεξάρτητα από τη σύζευξη εξουσίας και εκπαιδευτικής πρακτικής.

Η εκπαιδευτική πραγματικότητα γίνεται αντιληπτή ως κοινωνική δομή που αποτελείται από θεσμούς που προσανατολίζουν τα άτομα σε ρόλους, ώστε να δράσουν και να αλληλεπιδράσουν σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Στη βιογραφική ανάλυση, η οποία έχει έναν ερμηνευτικό προσανατολισμό που δίνει έμφαση και στις μη κανονικότητες της συμμόρφωσης και της προσαρμογής, αναδεικνύονται οι συσχετικές διασυνδέσεις μεταξύ των εκπαιδευτικών φορέων και οι ρόλοι των εκπαιδευτικών στην εκπαιδευτική διάδραση, όπου η δια-υποκειμενικότητα δημιουργεί νέους συσχετισμούς πέρα από το νομοθετικό παραδειγματικό επίπεδο.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο αφηγηματικός λόγος κωδικοποιείται μέσω της λειτουργικής κατηγοριοποίησης, ώστε επιστημονικά να μπορούν να καταγραφούν συσχετίσεις νοημάτων και σχέσεις αναφορών. Η αφηγηματική αποκατάσταση μέσα από την αναπαράσταση του χρόνου και τη ροή των γεγονότων οδηγεί σε συμπεράσματα που σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους εκτιμάται ότι θα εμπλουτίσουν τη μικρο-ιστορία της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ειδικότερα, η κωδικοποίηση είναι ένας τρόπος κατηγοριοποίησης, διασύνδεσης και διερμηνείας των δεδομένων, ώστε να διαμορφωθούν θεματικές ενότητες προς διερεύνηση. (Gibbs, 2008· Hahn, 2008).

Επομένως, με τη διαδικασία της κωδικοποίησης νοηματοδοτούνται στοιχεία των αφηγήσεων, κατηγοριοποιούνται ως δεδομένα με βάση ορισμένα κριτήρια που συσχετίζονται με την αντίστοιχη προσέγγιση, που για τη βιογραφική ανάλυση είναι συνήθως η ερμηνευτική ή η κριτική προσέγγιση (Willis & Kim, 2006). Η κωδικοποίηση μπορεί να γίνει πριν από την ανάλυση και βασίζεται στα δεδομένα ή πριν από την διαδικασία της ανάλυσης, όπου η έμφαση βρίσκεται στις θεωρητικές ενότητες της έρευνας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διαδικασία της αυτόματης κωδικοποίησης από αντίστοιχο λογισμικό που έχει το πλεονέκτημα της άμεσης πρόσβασης στα δεδομένα αλλά και το μειονέκτημα του κατακερματισμού του λόγου (Kyle, 2014).

Συμπεράσματα

Η βιογραφική ανάλυση δίνει έμφαση στο άτομο και ιδιαίτερα στο πώς τα άτομα σχετίζονται με τις εκπαιδευτικές δομές, αναπαράγουν ή μετασχηματίζουν την εκπαιδευτική πραγματικότητα. Ο δομικός λόγος των εκπαιδευτικών ως αφήγηση³ και συμβολική κατασκευή μνήμης επικεντρώνεται στις αφανείς διαδικασίες που δίνουν υπόσταση στην ατομικότητα πέρα από τις πολιτικές συμβάσεις, ώστε να αναδεικνύεται το πολυσύνθετο εκπαιδευτικό περιβάλλον μέσα από την προβολή της δράσης των φορέων στον εκπαιδευτικό χώρο, όπου τα κοινωνικά και πολιτικά παίγνια είναι ενεργά και οι ανάγκες και οι προσδοκίες διαμορφώνονται μέσα από μια συμβολική διάδραση, όπου η μοναδικότητα των ατόμων γίνεται διακριτή παράλληλα με τις απεικονιστικές θεσμικές δομές. Αυτό που μας απασχολεί είναι και το συμβολικό επίπεδο διάδρασης των υποκειμένων και πώς αυτό ενεργοποιεί κοινωνικές προδιαθέσεις που εκφράζουν ευρύτερες κοινωνικές αξίες που σχετίζονται με την κουλτούρα (Turner, 1990).

Είναι σημαντικό ότι ο αφηγηματικός λόγος δημιουργεί μια αναπαράσταση του χρόνου και του χώρου μέσα από τη θεατρικότητα της αναπαράστασης της ίδιας της ζωής των υποκειμένων⁴, όπου οι εκπαιδευτικές περίοδοι ως πολιτικά πεδία εννοιολογούνται παράλληλα με την ενδο-δράση των ατόμων και τη διάδραση της εκπαιδευτικής κοινότητας με τη κοινωνία και τις θεσμικές δομές. Οι εις βάθος συνεντεύξεις των εκπαιδευτικών αναδεικνύουν τη σύνθετη τυπολογία του αναστοχασμού αναφορικά με την εκπαιδευτική κουλτούρα, όπου η ασυμβατότητα και η ανατροπή των κανονιστικών συμβάσεων που έχουμε στο μυαλό μας για την οργάνωση της εκπαίδευσης είναι ο κανόνας μέσα σε μια τεχνητή διαδικασία απενεργοποίησης των ενοχών ή των περιορισμών των συνομιλητών μας εκπαιδευτικών.

Η αυτονόμηση των συνεντευσιαζόμενων εκπαιδευτικών επανορίζει τη θέση των εκπαιδευτικών στο σύστημα, τις στρατηγικές που εφαρμόζει μια εκπαιδευτική πολιτική, τις γραφειοκρατικές δομές, την εκπαιδευτική κουλτούρα και πλήθος διορατικών παρατηρήσεων για την μικρο- και μακρο-οργάνωση της εκπαίδευσης. Η βιογραφική ανάλυση παρουσιάζεται ως αναστοχαστικός, εκπαιδευτικός απολογισμός που υπερβαίνει την ατομική ερμηνεία δίνοντας τη δυνατότητα κατανόησης ευρύτερων εκπαιδευτικών σχημάτων με έμφαση και στο δυαδικό σχήμα σύγκρουσης και συνεργασίας, όπου οι εκπαιδευτικές δομές δεν φαίνονται καθηλωμένες αλλά οι έννοιες του μετασχηματισμού και της ανατροπής είναι δυνατές.

Ο λόγος των υποκειμένων εκπαιδευτικών συμβάλλει στην ανάδειξη σχέσεων ανάμεσα σε νόρμες και θεσμούς σε συνάφεια με τις διαδραστικές, εκπαιδευτικές δομές σχέσεων ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και συμβολικές πολιτικές δομές και κοινωνικά πεδία, όπου τα συστήματα αρχών, πεποιθήσεων, ιδεολογιών και εξουσίας ενεργοποιούνται σε συγκεκριμένα πολιτικά παίγνια.

Σημειώσεις

- ¹ Για την εφαρμογή του παιδαγωγικού λόγου, τη δόμηση και το περιεχόμενο μέσα από τις αφηγήσεις των υποκειμένων βλ. γενικά Goodson & Gill, 2010· Καλεράντε, 2013).
- ² Για την έννοια της κουλτούρας και πώς λειτουργεί σε διαφορετικές τοπο-κοινότητες, όπου ομάδες πληθυσμού εννοιολογούν διαφορετικά συστήματα προδιαθέσεων και αξιών βλ. ενδεικτικά Bhabha, 1994).
- ³ Για τη μορφή και το περιεχόμενο του αφηγηματικού λόγου σε συσχέτιση με το ρόλο του υποκειμένου στον προσδιορισμένο χωρο-χρόνο της μελετώμενης περιόδου βλ. ενδεικτικά László, 2008· Maynes et al., 2008.
- ⁴ Για τη θεατρικότητα παρουσίασης των ρόλων των ατόμων στην καθημερινότητά τους με έμφαση στη δυνατότητα αναπροσαρμογών για να ανταποκρίνονται σε διαφορετικούς ρόλους σε μια ενεργή σκηνική παρουσία βλ. γενικά Goffman, 1959).

Αναφορές

- Alexander, J.C. (2003). *The meanings of social life: A cultural sociology*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Alheit, P. (1997). Η αφηγηματική συνέντευξη. Μια εισαγωγή. Στο Σ. Παπαϊωάννου, P. Alheit & H. S. Olesen (Επιμ.), *Κοινωνικός Μετασχηματισμός, Εκπαίδευση και Τοπική Κοινωνία* (σσ. 135-145). Ρέθυμνο/Ανώγεια: Πανεπιστήμιο Κρήτης
- Archer, M. S. (2003). *Structure, agency and the internal conversation*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Besley, T., & Peters, M. (2007). *Subjectivity and truth*. New York, NY: Peter Lang Publishing.
- Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. London, UK: Routledge.
- Bourdieu, P. (1999). *Language and symbolic power*. Cambridge, UK: Polity.
- Chafe, W. (1970). *Meaning and the structure of language*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Clough, P., Goodley, D., Lawthom, R., & Moore, M. (2004). *Researching life stories: Method, theory and analyses in a biographical age*. New York, NY: Routledge.
- Crow, D. (2010). *Visible signs: An introduction to semiotics*. West Sussex, UK: AVA Press Knapp.
- Dex, S. (1992). *Life and work history analyses: Qualitative and quantitative developments*. New York, NY: Routledge.
- Ellis, C. S., & Flaherty, M. G. (1992). *Investigating subjectivity: Research on lived experience*. London, UK: Sage.
- Erl, A. (2011). *Memory in culture*. London, UK: Palgrave Macmillan.
- Erl, A., Nünning, A., & Young, S. B. (2010). *A companion to cultural memory studies*. Berlin, Germany: De Gruyter.
- Fishman, J. A. (1972). *The sociology of language*. New York, NY: Newbury House Publishers.
- Foucault, M. (1973). *The order of things. An archaeology of the human sciences*. New York, NY: Vintage Books.
- Frisch, S. A., Harris, D. B., Kelly, S. Q., & Parker, D. C. W. (2012). *Doing archival research in political science*. London, UK: Cambria Press.
- Galletta, A., & Cross, W. E. (2013). *Mastering the semi-structured interview and beyond*. New York, NY: New York University Press.
- Gibbs, G. (2008). *Analysing qualitative data*. London, UK: Sage.

- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York, NY: Dell Publishing.
- Goodson, I., & Gill, S.R. (2010). *Narrative pedagogy*. New York, NY: Peter Lang Publishing.
- Hahn, C. (2008). *Doing qualitative research using your computer. A practical guide*. London, UK: Sage.
- Harre, R. (1993). *Social being*. London, UK: Blackwell.
- Henry, G. (1990). *Practical sampling*. London, UK: Sage.
- Hodson, R. D. (1999). *Analyzing documentary accounts*. London, UK, : Sage.
- Josselson, R. E., & Lieblich, A. (1993). *The narrative study of lives*. London UK: Sage.
- Καλεράντε, Ε. (2013). Νικόλαος Πετρουλάκης. Από την εκπαιδευτική πολιτική στην εκπαιδευτική πράξη. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Krysik, J. L., & Finn, J. (2010). *Research for effective social work practice*. New York, NY: Routledge.
- Kyle, C. (2014). *Using stata for quantitative analysis*. London, UK: Sage.
- László, J. (2008). *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. New York, NY: Routledge.
- Maynes, M. J., Pierce, J. L., & Laslett, B. (2008). *Telling stories: The use of personal narratives in the social sciences and history*. New York, NY: Cornell University Press.
- Mcculloch, G. (2004). *Documentary research: In education, history and the social sciences*. New York, NY: Routledge.
- Misztal, B. A. (2003). *Social theories of remembering*. Maidenhead, UK: Open University Press.
- Misztal, B. A. (2005). Memory and democracy. *American Behavioral Scientists*, 48, 1320-39.
- Olick, J.K. (2008). Collective memory: A memoir and prospect. *Memory Studies*, 1, 24-29.
- Παπαδάκης, Ν. (2009). *Εκπαιδευτική πολιτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Προβατά, Α. (2013). *Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική και η Ενωμένη Ευρώπη*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ramsey, A. E., Sharer, W. B., L' Eplattenier, B., & Mastrangelo, L. (2009). *Working in the archives: Practical research methods for rhetoric and composition*. Southern Illinois, IL: Southern Illinois University Press.
- Τσιώλης, Γ. (2002). Αποβιομηχάνιση και βιογραφικοί μετασχηματισμοί. Ιστορίες ζωής βιομηχανικών εργατών του Λαυρίου. Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Κοινωνιολογίας. Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τσιώλης, Γ. (2005). Προς μια νέα ηθική της εργασίας: Μια ποιοτική διερεύνηση φορέων συμβουλευτικών για την ένταξη στην απασχόληση. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ. Μελέτες αρ. 23.
- Τσιώλης, Γ. (2006). Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση. Αθήνα: Κριτική.
- Τσιώλης, Γ. (2014). Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα. Αθήνα: Κριτική.
- Turner, J. H. (1990). *A theory of social interaction*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Wengraf, T. (2001). *Qualitative research interviewing: Semi-structured, biographical and narrative methods*. London, UK: Sage.
- Willis, J., & Kim, S. (2006). *Using computers in educational and psychological research: Using information technologies to support the research process*. Springfield, IL: Charles Thomas Publisher.
- Young, J.E. (1997). Between history and memory. *History and Memory*, 9, 47-58.